

BROTTSBALKENS FÖRMÖGENHETSBROTT – RESULTATET AV EN ÖVERSYN

AV BARBRO HEGRELIUS JONSON

Den svenska förmögenhetsbrottsutredningen lade i september 1983 fram resultatet av sin översyn av brottsbalkens bestämmelser om förmögenhetsbrott utom gäldenärsbrotten. Betänkandet har beteckningen SOU 1983:50.

Förslaget innebär en tämligen långtgående omarbetning av nuvarande regelsystem på detta område. Denna framställning innehåller en översiktlig redogörelse för det reformbehov som motiverar förslaget samt för grunddragen i detta.

Reformbehovet

Enligt direktiven till utredningen (de ursprungliga givna år 1976 jämte tilläggsdirektiv år 1977) skulle utredningsarbetet främst inriktas på

- förmögenhetsbrottens straffvärde i förhållande till andra typer av brott;
- gränsdragningen mellan grova och medelsvåra brott samt mellan medelsvåra och ringa brott;
- det straffbara områdets nedre gräns;
- straffskalorna;
- vissa straffprocessuella frågor;
- det straffbelagda området vid bedrägeri, ocker och efterföljande medverkan; samt
- behovet av straffrättslig reglering av skattemissbruk.

Förslaget går längre än vad direktiven direkt ger anledning till och innebär förändringar även inom andra områden än dem som utpekats i dessa. Orsaken härtill är att utredningen vid sin översyn ansett sig ha funnit möjligheter till förbättringar och förenklingar av nuvarande regelsystem i avseenden som inte berörs i direktiven.

Nuvarande bestämmelser om förmögenhetsbrotten härrör väsentligen från lagstiftning som tillkom år 1942 på grundval av det förslag som straffrättskommittén arbetat fram på 1930-talet. Brotten är systematiserade efter huvudprincipen att det finns olika kategorier av brottslingar som typiskt sett begår brott på olika sätt. Detta synsätt framstår som föråldrat. Besittningsförhållandenas

avgörande betydelse för systematiseringen av de bestämmelser som är tillämpliga vid olovliga förfoganden över konkret egendom, d v s saker, orsakar inte sällan problem i rättstillämpningen till följd av att besittningsbegreppet i vissa hänseenden är oklart. Kravet på besittning alternativt besittningskränkning innebär tillämpningssvårigheter i situationer där det inte faller sig naturligt att tala om besittning och har föranlett domstolarna att ibland använda besittningsbegreppet på ett sätt som närmast innebär analogisk rättstillämpning. Som exempel härpå kan nämnas användningen av straffbestämmelsen för olovligt förfogande i 10 kap 4 § BrB när någon olovligen disponerar över »medel« som oriktigt bokförts på gärningsmannens postgirokonton. Med modern teknik, fr a datorteknik, är det möjligt att använda annans egendom på avstånd och under sådana förhållanden att det inte är möjligt att tala vare sig om besittning eller besittningskränkning.

Den lagstiftningsteknik som använts vid uppbyggnaden av straffbestämmelserna för förmögenhetsbrott karakteriseras av att kriminaliseringen är inriktad på typfall. Straffrättskommittén sade sig vilja använda en enkel och lättbegriplig lagtext som direkt skulle föra tanken till huvudfallen. För bedömandet av gränssfallen skulle man i viss utsträckning få lita till det uttryck för lagens anda och mening, som kommittén sökt få fram genom uppställningen av lagstiftningen.

Genom att lagstiftaren inte eftersträvat klara gränser mellan brottstyperna uppstår emellertid konkurrensproblem, som lagstiftaren inte har tagit ställning till. Flera i praktiken ofta förekommande gärningar går att hänföra under mer än en straffbestämmelse bland förmögenhetsbrotten, uppenbarligen utan att det är tänkt att gärningen skall bedömas som mer än ett brott. En gärning som består i att någon olovligen säljer en stulen sak uppfyller sålunda inte bara rekvisiten för sakhäleri enligt 9 kap 6 § BrB utan också för olovligt förfogande enligt 10 kap 4 § BrB. Olovlig användning av en stulen sak bedöms i praktiken vanligen som sakhäleri men skulle lika gärna kunna föranleda ansvar för olovligt brukande enligt 10 kap 7 § BrB.

Den valda lagstiftningstekniken med kriminalisering av typfall leder också till att gränsen mellan vad som är kriminaliserat och vad som är straffritt lätt blir oklar, vilket är otillfredsställande.

Trots att straffbestämmelserna på förmögenhetsbrottens område i de flesta avseenden är tämligen generellt avfattade förekommer en del kasuistiskt utformade straffbud, såsom bestämmelserna om bodräkt och tillgrepp av fortskaffningsmedel. I den mån kasuistiska regler faller inom ramen för andra straffbud kan regleringen innebära onödiga juridiska komplikationer. Särskilt nuvarande 8 kap BrB utgör enligt utredningens mening en onödigt komplicerad reglering av tämligen enkla förfaranden.

Den nuvarande lagstiftningen om förmögenhetsbrotten kriminaliserar i vissa avseenden även mycket bagatellartade förfaranden som det enligt utredningens mening finns skäl att avkriminalisera. Å andra sidan finns ett visst behov av att nykriminalisera vissa typer av förfaranden som har sådant samband med den tekniska utvecklingen under senare tid att de inte kunde förutses vid den nuvarande lagstiftningens tillkomst. Såvitt gäller en del av dessa gärningstyper uppstår problem när det gäller att passa in önskvärda straffbestämmelser i nuvarande systematik.

Huvuddragen i förslaget

Ändrad kapitelindelning

Förslaget innebär att kapitelindelningen av förmögenhetsbrotten i brottsbalken ändras. Den ändrade kapitelindelningen hänger främst samman med att förslaget innehåller ett nytt stöldbegrepp, som tar sikte på den olovliga tillägnelsen och inte har olovligt besittningstagande som ett särskilt brottsrekvisit. Den som olovligen tillägnar sig en lös sak som tillhör någon annan gör sig enligt förslaget skyldig till stöld, oberoende av om gärningen är förenad med ett olovligt besittningstagande eller inte. Förslaget i denna del motiveras av att man med ett sådant stöldbegrepp undviker de juridiska problem som är förenade med besittningsbegreppets avgörande betydelse när det gäller att inordna olika fall av olovlig tillägnelse under nu gällande straffbestämmelser. Ett annat skäl för förslagets stöldbegrepp är att detta i stor utsträckning torde stämma väl överens med vad som enligt allmän uppfattning utgör stöld. En hel del gärningstyper som enligt gällande rätt skall rubriceras som förskingring eller olovligt förfogande betecknas i dagligt tal ofta som stöld, exempelvis att olovligen tillägna sig en lånad sak eller att olovligen ta pengar ur en anförtrodd kassa. Det är värt att notera att England sedan år 1968 haft ett stöldbegrepp som nära överensstämmer med förslagets.

Förslagets kapitelindelning och brottskategorier har i och för sig nu gällande regelsystem som grund. Att helt radera nuvarande systematik och begreppsbyggnad i syfte att presentera så rationella lösningar som möjligt har bedömts vara orealistiskt av den anledningen att det skulle dels vara en alltför tidskrävande uppgift, dels leda till alltför många nya tillämpningsproblem under en övergångsperiod. Förslaget bygger emellertid på att det är önskvärt att inte bara vid olovlig tillägnelse utan även vid mindre allvarliga angrepp på annans egendom i möjligaste mån undvika besittningsbegreppet som brottsrekvisit. Att helt undvika det är inte möjligt av den anledningen att förslaget inte syftar till att upphäva det skydd för besittning oberoende av rättstitel som gällande rätt innehåller. (Skyddet försvagas dock något enligt förslaget till följd av en bestämmelse om utvidgad rätt till laga självtäkt.) Förslaget innebär endast att

besittningsförhållandenas betydelse för brottsrubriceringen vid i övrigt likartade gärningstyper upphävs. Så till exempel utgör olovlig användning av annans egendom enligt förslaget samma brott oberoende av om gärningsmannen fått den använda saken i sin besittning med eller utan lov (i stället för att som för närvarande vara att rubricera som egenmäktigt förfarande eller olovligt brukande beroende på besittningsförhållandena). I och med att besittning inte används som brottsrekvisit kan åtskilliga brottstyper i nuvarande 8 kap och 10 kap BrB föras samman.

Förslaget innebär att sådana enligt gällande rätt kriminaliserade gärningstyper som alltid avser konkret egendom, d v s saker, straffbeläggs genom bestämmelser i 8 kap BrB. Brotten i detta kapitel förutsätter således att gärningsmannen angriper eller förfogar över en sak. Kapitlet innehåller fem huvudtyper av brott, nämligen stöld, rån, skadegörelse, egendomsbrott och besittningsintrång. Här finns inte utrymme för att närmare gå in på vilka handlingstyper som ryms under dessa fem olika brottskategorier. Det kriminaliserade området överensstämmer med vad som gäller för närvarande i så måtto att sådana angrepp på konkret egendom som enligt gällande rätt utgör brott enligt 8, 10 eller 12 kap BrB i princip kriminaliseras genom straffbestämmelser i förslagens 8 kap BrB. De viktigaste förändringarna av det kriminaliserade området enligt förslaget i dess helhet återges nedan.

Övriga brott, som kännetecknas av att de inte nödvändigtvis förutsätter att brottsobjektet är ett konkret föremål, fördelas på 9 och 10 kap enligt förslaget, varvid bedrägeri, utpressning och ocker behålls med principiellt oförändrat innehåll.

Häleribrotten är för närvarande tämligen godtyckligt placerade i 9 kap BrB och kännetecknas av att de förutsätter ett förbrott, som emellertid inte behöver vara ett förmögenhetsbrott. Bl a på grund härav föreslås att häleribrotten flyttas till 12 kap som blivit ledigt sedan skadegörelsebrotten m m förts till 8 kap.

Förslaget innebär att antalet brottskategorier minskar, huvudsakligen, såsom ovan redovisats, till följd av att besittningsförhållandena inte tillmäts betydelse för brottsrubriceringen, men även därför att vissa kasuistiskt betonade regler upphävs. Ytterligare sammanslagningar har varit möjliga till följd av att utredningen inte ansett det vara anledning att hänföra gärningar till olika brottskategorier beroende på om de innebär vinning för gärningsmannen eller enbart ekonomisk skada för annan. Ett minskat antal brottskategorier innebär minskade gränsdragningsproblem. Minskningen sker huvudsakligen på det sättet att förfaranden på samma straffvärdenivå förs samman och innebär inte i sig något behov av vidare straffskalor.

Förändringar av det kriminaliserade området

Förslaget innebär inga stora förändringar av det kriminaliserade området i förhållande till gällande rätt. Såsom anförts ovan under avsnittet om reformbehovet har utredningen dock funnit att det finns skäl att avkriminalisera vissa bagatellartade förfaranden som för närvarande utgör brott. Varje besittningsrubbing som företas utan lov utgör sålunda för närvarande egenmäktigt förfarande oberoende av om gärningen innebär skada eller olägenhet för någon. Förslaget innebär att krav på skada eller olägenhet uppställs vid varje brott enligt 8 kap BrB. Utrymmet för laga självtäkt utvidgas såtillvida att ett olovligt rubbat besittningsförhållande enligt förslaget under vissa förutsättningar får återställas av den som blivit utsatt för besittningsrubbingen även om det inte kan ske på bar eller färsk gärning.

Bland brotten i 9 kap vill utredningen genom en ändrad brottsbeskrivning i fråga om s k snyltning ge straffbestämmelsen ett något snävare tillämpningsområde än nuvarande straffbestämmelse avseende snyltning fått i praxis. Ringa fall av ocker och spekulationsbrott (närmast motsvarande nuvarande svindleri) undantas enligt förslaget från ansvar.

Även ringa fall av förslagets häleribrott, som närmast motsvarar nuvarande sak- och fordringshäleri, är undantagna från ansvar; obehöriga förvärv av hälerigods skall dock alltid utgöra brott. Nuvarande vinningshäleri innefattas enligt förslaget i en brottskategori som benämns efterföljande oredlighet. Ringa fall av denna typ av förfaranden undantas från ansvar. Oakt samma förfaranden av hälerikaraktär kriminaliseras enligt förslaget i mindre omfattning än för närvarande.

Förslaget innefattar även nykriminaliseringar i vissa hänseenden.

Sålunda innehåller förslaget en särskild straffbestämmelse avseende s k datorbedrägeri. Motivet för förslaget i denna del är att nuvarande lagstiftning visat sig vara svår att tillämpa på vissa bedrägeriliknande förfaranden som består i att gärningsmannen utan att vilseleda någon åstadkommer ett databehandlingsresultat, som innebär ekonomisk skada för annan, vanligen genom att gärningsmannen med datorteknikens hjälp oriktigt tillgodoförs ett visst penningbelopp.

Vidare innebär förslaget att det kriminaliserade området vid ocker utvidgas i visst avseende. Angelägenheten av att mer effektivt än hittills kunna komma till rätta med ocker i samband med låneverksamhet på den s k grå lånemarknaden motiverar förslaget om att den som i sådan verksamhet bereder sig uppenbart oskäligen ekonomisk förmån i samband med utlåning av pengar skall drabbas av straff för ocker oberoende av om låntagaren utnyttjat ett underläge hos motparten på det sätt som gällande ockerbestämmelse förutsätter.

Såsom häleri betecknas enligt förslaget även innehav av egendom som frånhänts annan genom brott, vilket är en nykriminalisering.

Förslaget till straffansvar för efterföljande oredlighet innebär en utvidgad kriminalisering av gärningar som kan betecknas som efterföljande medverkan till brott. Såsom efterföljande oredlighet kriminaliseras bl a varje handling som innebär ett främjande av någons möjlighet att tillgodogöra sig eller behålla en tillgång, som denne skaffat sig genom något av vissa angivna brott eller som härrör från en sådan tillgång, samt medverkan vid omsättning därav.

Lagstiftningstekniken

Under utredningsarbetet har ägnats mycken möda åt straffbestämmelsernas utformning. Målet har varit att åstadkomma en lagtext som är så enkel som möjligt, samtidigt som den är anpassbar till nya förhållanden och ger erforderlig vägledning för de rättstillämpande myndigheterna och medborgarna. Särskild vikt har lagts vid behovet av att vägleda och styra domstolarna i syfte att främja en enhetlig rättstillämpning.

För att klarare ange gränserna för det kriminaliserade området definieras viktiga uttryck i lagtexten i större utsträckning än för närvarande (t ex tillägnelse, råntvång, hälerigods). Brottbeskrivningarna utformas ofta som regel jämte undantag i stället för som endast regel, med undantagen angivna endast i motiven.

Förslaget bygger vidare på att konkurrensförhållandena mellan lagreglerna såväl inom kapitlen som mellan dessa skall anges i särskilda bestämmelser. Förmögenhetsbrottsutredningen anmodades emellertid hösten 1982 att avsluta sitt arbete vid utgången av sommaren 1983. Det var inte möjligt att inom denna tid utforma erforderliga föreskrifter i dessa häseenden. I förslaget har emellertid en paragraf i varje kapitel reserverats för föreskrifter om konkurrens och ett kapitel i betänkandet behandlar konkurrensfrågor.

Gradindelningen

Förslaget innebär att nuvarande teknik med gradindelade brott bibehålls. Gradindelningen av brotten har ansetts vara av betydelse för rättssäkerheten såtillvida att det är en metod att minska straffskalornas spännvidd och därmed utrymmet för domstolarnas fria skön i straffmättningsfrågor. Härigenom tillgodoses den straffrättsliga legalitetsprincipens krav på en rimlig kompetensfördelning mellan lagstiftare och rättstillämpare. Genom att indela en brottsart i olika grader och därmed undvika mycket vida straffskalor är det möjligt att styra och vägleda domstolarna och därmed motverka en ojämn praxis.

Förslaget innebär att innehållet i de olika graderna ändras i förhållande till vad som gäller för närvarande på det sättet att gränserna mellan svårhetsgraderna förskjuts uppåt. Flertalet av de föreslagna brottskategorierna är

indelade i tre svårhetsgrader. Den lägsta graden omfattar »mindre allvarliga« fall och den grävsta graden förbehålls »särskilt allvarliga« fall. Mellangraden omfattar därmed enligt förslaget indelning »allvarliga« fall.

När det gäller den privilegierade formen avviker förslaget alltså från vad som nu gäller genom att dit hänförs mindre allvarliga fall i stället för bara ringa fall. Avsikten härmed är att vidga tillämpningsområdet för den lägsta graden av en brottsart och därmed möjliggöra en ökad användning av böter som påföljd.

Rekvisiten för den lägsta graden av de grundläggande brottskategorierna i förslaget lämnar stor frihet åt de rättstillämpande myndigheterna att bedöma om ett brott skall anses som mindre allvarligt. Av hänsyn till legalitetsprincipen, som har till funktion att skydda medborgarna mot godtyckliga ingripanden från de rättstillämpande myndigheternas sida, är det väsentligare att utforma lagstiftningen på ett sådant sätt att den förhindrar att någon döms till ett alltför högt straff än att påföljden i ett enskilt fall blir för mild. I de fall det i huvudsak är endast skadans storlek som påverkar brottsrubriceringen bör enligt motiven till förslaget ett brott kunna bedömas som mindre allvarligt så länge skadan inte överstiger omkring en tiondels basbelopp, d v s för närvarande omkring två tusen kronor.

Straffbestämmelserna för de grova förmögenhetsbrotten har utformats på sådant sätt att utrymmet för vad som skall hänföras till den högsta graden av en brottsart minskar. Rekvisiten för de grova brotten har konstruerats så att det inte skall vara möjligt att döma för grovt brott utan stöd av någon av de i bestämmelserna särskilt uppräknade kvalifikationsgrunderna. De skiljer sig dock från forna tiders limitativa rekvisit på det sättet, att det däremot inte skall vara nödvändigt att bedöma ett brott som grovt, så snart någon i kvalifikationsrekvisitet angiven omständighet föreligger. Härutöver krävs att brottet med beaktande av samtliga omständigheter är att anse som särskilt allvarligt. Eftersom det med nuvarande ordning funnits en viss benägenhet att bedöma ett brott som grovt så snart någon i straffbestämmelsen för grovt brott angiven kvalificerande omständighet förelegat, har det varit en strävan att bland kvalifikationsgrunderna ta med endast sådana omständigheter som oftast medför att brottet måste tillmätas ett mycket högt straffvärde. Från brottspreventiv synpunkt har det ansetts vara av värde att straffbestämmelserna för de grova brotten tillämpas förhållandevis sällan och inte vid sådan brottslighet som, i förhållande till den totala brottsligheten inom samma brottskategori, har ett tämligen genomsnittligt straffvärde. Det bör också vara så att skillnaden i straffvärde mellan grova brott och brott av normalgraden återspeglas i straffmätning och påföljdsbestämning. När det väsentligen är brottsutbytet värde och skadans omfattning som påverkar straffvärdet bör kravet på värde och skada enligt motiven ställas högt. Som en rimlig riktpunkt anges fem

basbelopp eller för närvarande omkring 100 000 kr. Vid valet av kvalifikationsgrunder har, vid sidan av brottsutbytets värde och skadans omfattning, lagts större vikt vid brottsoffrets situation än vid gärningsmannens tillvägagångssätt som sådant.

Rekvisiten för de grova brotten är vidare utformade med utgångspunkt från att den typ av nu tillämpad konkurrensbedömning som brukar kallas »verklig lagkonkurrens« bör överges. Vid s k verklig lagkonkurrens döms gärningsmannen för blott ett brott men det förhållandet att gärningen innefattar ytterligare brott påverkar placeringen i svårighetsgrad. Typexempel är att ett bedrägeri som förövats med hjälp av en förfalskad urkund bedöms som grovt bedrägeri medelst urkundsförfalskning. Ett stöldbrott bedöms ofta som grov stöld av den anledningen att gärningen är förenad med skadegörelse och hemfridsbrott.

Den nu berörda metoden för konkurrensbedömning används nästan bara vid förmögenhetsbrotten. Särskilt när det gäller bedömningen av stöldbrott leder metoden till rubriceringar som inte alltid stämmer överens med rådande värderingar. Den innebär att stölden alltid framhävs som det väsentliga brottet och undanskymmer att det ofta är andra intressekränkningar, exempelvis kränkningar av hemfriden, som egentligen är orsak till att gärningen bedöms ha ett högt straffvärde.

Utredningen menar att de juridiska bedömningarna blir både enklare och klarare om man överger tekniken att låta förövandet av ett brott föranleda att ett annat brott placeras i en högre svårhetsgrad och i stället dömer i brottskonkurrens för de brott som anses böra påverka straffmätningen. Bland kvalifikationsgrunderna för de grova brotten har i förslaget följaktligen inte tagits med förfaranden som är straffbelagda enligt särskilda straffbud.

Straffskalor

Vid en jämförelse med nu gällande straffskalor för förmögenhetsbrott innebär förslaget att straffnivån sänks. Förslagets straffskalor i kombination med gradindelningens ändrade innehåll möjliggör att böter används som påföljd i större utsträckning än för närvarande. I processuellt hänseende medger förslaget att strafföreläggande kan användas mera.

Framför allt med beaktande av att fängelsestraffkommittén, som tillsattes år 1979, fått ett övergripande uppdrag att se över straffskalorna i gällande rätt, har förmögenhetsbrottsutredningen inte övervägt att lägga väsentligen andra principer till grund för konstruktionen av straffskalorna än i gällande rätt. Enligt förslaget skall särskilda minimistraff även i fortsättningen stadgas för grova och medelsvåra brott, och en viss överlappning av straffskalorna behålls.

Förslaget innebär en begränsning av antalet straffskalor vid förmögenhetsbrott från tio till fyra. Straffskalorna vid mindre allvarliga brott, d v s

huvudsakligen den lägsta graden av de centrala förmögenhetsbrotten stöld, bedrägeri o s v, är enligt förslaget böter eller fängelse i högst tre månader. Fängelse behålls i straffskalan för den lägsta graden, väsentligen av den anledningen att kretsen av dit hänförliga brott vidgas.

För normalgraden av de centrala förmögenhetsbrotten föreslås att straffminimum sätts till dagsböter, lägst sextio, och att straffmaximum sänks från nuvarande två års fängelse till fängelse ett år och sex månader. Enligt utredningens uppfattning bör böter kunna användas som påföljd för denna kategori av brott när brottet ligger i gränsskiktet till den lägre graden. Med utgångspunkt från att straffskalan för ett brott, i betydligt större utsträckning än som för närvarande sker i praxis, bör användas i hela dess vidd, har utredningen funnit ett och ett halvt års fängelse vara ett tillräckligt högt straffmaximum för ett enstaka förmögenhetsbrott hänförligt till normalgraden. Vid flera brott blir straffmaximum enligt nuvarande regel i 26 kap 2 § BrB om gemensamt straff för flera brott tre och ett halvt års fängelse.

Straffskalorna vid de särskilt allvarliga brotten, till vilka räknas främst de grövsta graderna av de centrala brotten stöld, bedrägeri, skadegörelse o s v, är enligt förslaget fängelse i lägst sex månader och högst sex år. Till denna kategori hänförs även normalgraden av rån, vilket innebär att straffminimum för detta brott sänks till sex månaders fängelse.

I fråga om grovt rån innebär förslaget en sänkning av straffminimum till två års fängelse men ett oförändrat straffmaximum om tio års fängelse.

Efter att ha remissbehandlats övervägs nu utredningens förslag inom justitiedepartementet. Eventuella regeringsförslag till ny lagstiftning torde inte kunna väntas förrän tidigast under våren 1985.

Adress: Hovrättsrådet Barbro Hegrelius Jonson
Hovrätten för Nedre Norrland
Box 170
S-851 03 Sundsvall